

Стефурак О. В.,

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри романської філології та перекладу

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Наместюк С. В.,

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри іноземних мов

Буковинського державного медичного університету

ОНТОЛОГІЧНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ПЕРЕКЛАДУ ЯК «ТРЕТЬОГО КОДУ»

Анотація. Досліджено поняття «третій код», під яким розуміють унікальну штучну мову, що виникає на перетині оригінальних і перекладених текстів, мов та культур. Це поняття видається ключовим для корпусного перекладознавства, оскільки слугує підґрунтям для надання легітимності перекладу як самостійного об'єкта дослідження, який вивчають *per se* без систематичного порівняння з текстом оригіналу, зосередивши увагу на відмінностях, що існують між перекладами та оригінальними текстами, відразу створеними цільовою мовою. У різні періоди розвитку перекладознавчої науки дослідники вказували на відмінності, що існують між перекладами й оригінальними творами, написаними тією ж мовою. Теорія полісистеми та дескриптивне перекладознавство дали початок широким дескриптивним дослідженням природи перекладеного тексту, зокрема тим ознакам, які відрізняють його від інших текстів, які від самого початку створювалися цільовою мовою. Природа цих відмінностей отримувала найрізноманітніші термінологічні означення та трактування. Так, В. Фроулі, розглядає переклад як третій код, що виникає в результаті двостороннього осмислення джерельної та цільової мов і є підкодом кожної з пари мов. Саме ця концепція перекладу лягла в основу корпусних досліджень у перекладознавстві, спрямованих на виявлення лінгвістичних рис, наявних у перекладних текстах, що вважають радше неминучим побічним продуктом власне процесу перекладу, аніж наслідком інтерференції двох мов. Г. Турі висунув концепцію «проміжної мови» (*interlanguage*), під якою розуміє перекладні тексти, що утворюють порівняно самостійну реальність у цільовій мові. Формуючись під впливом інтерференції, в процесі якої джерельна мова залишає чіткі сліди або відбитки пальців у цільовій мові, проміжна мова може набути статусу діалекту, навіть повноцінної мовної системи. З позицій дискурсивної онтології причину особливостей, які спостерігаються у перекладених текстах, слід шукати у специфіці дискурсивного трансферу. Дискурсивні норми оригінального тексту впливають на перекладача, який у своїй свідомості співвідносить конкретні мовні форми оригінального тексту з абстрактною системою цільової мови та її дискурсивними нормами. Ця інтерференція породжує виникнення особливого типу текстів у цільовій мові, відмінного від текстів, відразу створених цільовою мовою, – «перекладного дискурсу».

Ключові слова: третій код, проміжна мова, інтерференція, дискурсивний трансфер, перекладний дискурс.

Постановка проблеми. Сьогодні у світовій науці зростає зацікавленість методиками виявлення та аналізу іманентних універсальних властивостей перекладу-результату, які дають змогу висвітлити особливу природу перекладу-процесу (Н.К. Гарбовський, Г. Турі, М. Бейкер, Р. Хатим, І. Мейсон та інші). У цьому руслі застосування корпусної методології набуває провідних ознак у сучасному перекладознавстві. Корпусне перекладознавство (*corpus-based translation studies*) утворилося в результаті «неминучої зустрічі дескриптивного перекладознавства та корпусної лінгвістики» [1, с. 47]. Використання електронних корпусів у перекладознавстві спричинило справжню методологічну революцію, пов'язану з появою одномовних корпусів перекладених текстів на кшталт *Translational English Corpus*. Переклади почали досліджувати без систематичного порівняння з текстом оригіналу, зосередивши увагу на відмінностях, що існують між перекладами та оригінальними текстами, відразу створеними цільовою мовою. Як зазначає М. Бейкер у своїй основоположній статті «*Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications*», перекладені тексти є справжніми комунікативними актами, які нічим не поступаються іншим комунікативним актам, усе ж відрізняючись від останніх. Ці відмінності авторка називає універсальними ознаками перекладів, або ж перекладацькими універсальними [2]. Окрім легітимності, яку корпусне перекладознавство надає перекладеній мові, визнавши переклади самостійним об'єктом дослідження, революційним у межах цього підходу є визнання перекладеної мови «третім кодом» – унікальною штучною мовою, що виникає на перетині оригінальних і перекладених текстів, мов та культур. Отже, концепція перекладу як «третього коду», яку порівняно недавно було введено до термінологічного апарату перекладознавства, досить швидко набула статусу базової теоретичної парадигми у сучасній науці про переклад. Водночас це поняття не зовсім достатньо висвітлене у працях вітчизняних науковців, що зумовлює **актуальність** пропонуваної розвідки. **Мета статті** – окреслити основні теорії, що вплинули на формування поняття перекладу як «третього коду», з'ясувати механізми та причини його породження у процесі перекладання. **Об'єктом** дослідження є поняття перекладу як «третього коду», а **предметом** – наукові теорії, що лягли в основу тлумачення перекладу як особливої мови у системі цільової мови.

Виклад основного матеріалу. У різні періоди розвитку перекладознавчої науки, дослідники визначали відмінності, що існують між перекладами та оригінальними творами, написаними тією ж мовою. Природа цих відмінностей отримувала найрізноманітніші трактування, спонукаючи науковців заговорити про переклад як «проміжну мову» (І. Турі), про «третій код» (В. Фроулі, 1984), про окремий «діалект» у межах мови або про «перекладну мову» (М. Еллерстам, 1986).

Уперше особливий на статус перекладної літератури вказав ізраїльський дослідник І. Евен-Зогар у межах теорії полісистеми, побудованої на положеннях формальної школи Ю.Н. Тинянова у 70-х роках минулого століття. Якщо розглядати літературу в цілому як «різномірний конгломерат індивідуальних систем літератур, що конкурують у просторі полісистеми» (цит. за: [3]), то перекладну літературу слід визначати як підсистему в певній системі літератури, де вона може посідати центральну або периферійну позицію. Перекладна література є одним з елементів системи, але важливий той факт, що І. Евен-Зогар уважав її частиною системи: «До полісистеми необхідно включити перекладну літературу. Я не бачу, яким чином будь-яка дослідницька спроба описати й пояснити поведінку літературної полісистеми в синхронії та діахронії може мати достатній успіх, якщо не визнати цього» [4, с. 31].

У межах теорії полісистеми перекладна література отримує високий статус об'єкта дослідження. Вона позиціонується як сукупність текстів (потенційно – корпус текстів), яким притаманні певні особливості і які, оскільки вони є частиною полісистеми культури, що приймає, можна досліджувати у порівнянні з неперекладними текстами, написаними мовою оригіналу, які функціонують у системі паралельно з перекладними [2, с. 237–238; 3, с. 49–50].

Учень і послідовник І. Евена-Зогара, І. Турі у своїх працях *In Search of a Translation Theory* (1980) та *Descriptive Translation Studies and Beyond* (1995) вибудовує оригінальну концепцію теорії перекладу, яка багато в чому перегукується з баченням статусу перекладів у межах теорії полісистеми. Принциповою в його погляді є орієнтація не на процес перекладу, зіставлення вихідного тексту та перекладного тексту, що може вивчатися контрастивною лінгвістикою, а на результат перекладу, тобто на текст перекладу. Вихідним пунктом аналізу в цій концепції є функціонування тексту перекладу в системі оригінальних текстів, написаних мовою перекладу (target-oriented approach). Текст перекладу функціонує не тільки як текст, написаний мовою перекладу, а і як перекладний текст мовою перекладу. Такі тексти мають особливі ознаки, що відрізняють їх від неперекладних текстів. Відомі випадки, коли визнавалися перекладами тексти, які взагалі не мали оригіналів, але володіли рисами, характерними

для перекладних текстів. Тому слід ставити питання не про те, чи є певний текст перекладом, а радше про те, чи вважається він перекладом, чи функціонує він як переклад у літературі мови перекладу. Основною умовою для функціонування тексту як перекладного науковець вважає його прийнятність для мовної та літературної системи мови, що приймає, з одного боку, та його адекватність оригіналові – з іншого. Текст перекладу завжди є компромісом між прагненням до прийнятності й адекватності. З огляду на це, І. Турі висуває концепцію «проміжної мови» (interlanguage). На його думку, прагнення до адекватності обмежує прийнятність тексту перекладу, призводячи до того, що мова перекладів посідає особливе місце в системі цільової мови. Ці перекладні тексти вважаються міжмовою, утворюючи порівняно самостійну реальність у цільовій мові [5, с. 571].

Термін «interlanguage» (проміжна мова), яким послуговується І. Турі, перегукується з поняттям «interlanguage» (міжмова), до якого вдаються в теорії засвоєння іноземної мови [6, с. 29–30]. Поняття «міжмова» Л. Селінкер визначає як окрему лінгвістичну систему, побудовану відповідно до структурних правил цільової мови, яка також відображає семантичні та структурні особливості джерельної мови [7, с. 215]. Одним із ключових понять теорії «міжмови» вважають *перенесення*, або *трансфер*, який тлумачать як процедуру, в межах якої знання джерельної мови застосовуються для розв'язання проблем комунікації іноземною мовою [7, с. 217].

Саме поняття трансферу І. Турі переносить у перекладацьку площину. Науковець стверджує, що специфічним для перекладу є дискурсивний трансфер, оскільки на породження висловлювання цільовою мовою впливає не мовна система, а конкретне висловлювання. До того ж мова оригіналу, тобто висловлення цією мовою, не формується у свідомості перекладача, а вже доступне перекладачеві мовою оригіналу. Трансфер першого типу також наявний у процесі перекладу, оскільки перекладач у процесі вирішення певних питань може звертатися до загальних знань джерельної та цільової мов, саме тоді активізується третя мова, про яку й говорить І. Турі [8].

Оригінальну концепцію перекладу розробив В. Фроулі. Дослідник пропонує розглядати переклад у зв'язку з теорією семіозису як процес «перекодування», при цьому науковець спирається на доробки У. Еко, який виокремлює три типи семіотичного трансферу: калькування, транскрипцію та переклад. Калькування – це дослівне відтворення вихідних даних. Транскрипція є перетворенням вихідного повідомлення на код (відповідно до правил семіотичної діяльності людини), тоді як перекладом називаємо перетворення вже закодованого вихідного повідомлення на інший код, тобто перекодування [9, с. 251].

Рис. 1. Модель перекладу за В. Фроулі

У світлі теорії семіозису переклад постає як двостороння операція перекодування інформації матричного та цільового кодів і «є третім кодом, що виникає в результаті двостороннього осмислення джерельної та цільової мов. Він є підкодом кожної з пари мов» [9, с. 257]. За В. Фроулі, модель перекладу можна передати такою схемою:

Незважаючи на подвійне походження, переклад постає як унікальний код, якому притаманні власні параметри й структурні обмеження, похідні від матричної інформації та параметрів цільової мови. У процесі становлення третій код диференціюється, замінюючи матричну інформацію та параметри цільової мови на власні (характерні для нього як окремого коду) [9, с. 257].

Іншим відомим терміном, яким позначають перекладну мову, є англійський іменник «*translationese*», який також називають діалектом перекладної мови [10], а варіації *translationese*, утворені різними мовними парами, – діалектами *translationese* певної джерельної мови [11].

Слово «*translationese*» вперше використав М. Еллерстам, досліджуючи «відбитки пальців, які одна мова залишає на іншій під час перекладу» (цит. за: [10, с. 6]). Шукаючи «відбитки пальців», які англійська мова залишає на шведських текстах у процесі перекладу, автор прагне описати «різновид шведської мови, яка використовується у перекладах з англійської» (цит. за: [10, с. 6]). У своєму дослідженні, присвяченому пошуку статистичних відмінностей у використанні лексики в перекладних і неперекладних текстах шведською мовою, науковець констатує, що перекладним текстам властиві певні відмінності на протилежному неперекладним. До цих відмінностей належать такі характеристики перекладів:

- знижене вживання розмовної і діалектної лексики; тенденція до вживання «стандартних варіантів перекладу» (останні доволі рідко використовують в автентичних текстах шведською мовою);

- активне використання запозичень із мови оригіналу і «хибних друзів перекладача»;

- перебудова семантичних полів під впливом джерельної мови (цит. за: [6, с. 31]).

Автор зазначає, що вищенаведені відмінності є не ознакою поганого перекладу, а статистичним явищем, властивим перекладним текстам (цит. за: [10, с. 3]). Водночас англійський термін *translationese* має певну негативну оцінку конотацію: текст, написаний «перекладацькою мовою», априорі гірший, ніж створений мовою оригіналу. Саме тому термін *translationese* часто трапляється в контексті досліджень, присвячених оцінці якості перекладу.

Усі наведені терміни та дослідження спрямовані на обґрунтування наявності в перекладах певних особливостей, які відрізняють їх від оригінальних текстів, відразу створених цільовою мовою. Проте причину особливостей, які спостерігаються в перекладених текстах, науковці пояснюють по-різному. На думку І. Турі, ці особливості формуються під впливом інтерференції, в процесі якої джерельна мова залишає «чіткі сліди або відбитки пальців» у цільовій мові. Так, переклади з різних джерельних мов на одну й ту ж саму цільову мову можна розглядати як різні діалекти перекладацької мови (І. Турі, 1995). М. Бейкер убачає причину цих особливостей у способі обробки перекладачем мовного матеріалу, тому вони, найімовірніше, мають когнітивний характер та є незалежними від конкретних

мовних пар і норм у процесі перекладання [2]. Н.К. Гарбовський щодо цього зауважує, що не слід плутати мову та дискурс. Мова містить безліч варіантів способів вираження, а дискурс диктує перекладачеві їх вибір [12, с. 13]. Причину особливостей, які спостерігаються у перекладених текстах, слід шукати в особливостях дискурсивного трансферу. Дискурсивні норми оригінального тексту істотно впливають на перекладача, який у своїй свідомості співвідносить конкретні мовні форми оригінального тексту з абстрактною системою цільової мови та її дискурсивними нормами. Саме цей процес спричиняє перекладацьку інтерференцію, яка породжує виникнення у цільовій мові особливого типу текстів, відмінного від текстів, відразу створених цільовою мовою, – «перекладного дискурсу» [12].

Висновки. У межах цієї статті ми окреслили основні теорії, що вплинули на формування поняття перекладу як «третього коду», а також механізми та причини його породження у процесі перекладання. «Культурний переворот» у перекладознавстві, що відбувся разом зі становленням дескриптивної та корпусної галузей, змістив інтерес дослідників із традиційних питань співвідношення оригіналу та перекладу в бік вивчення перекладу як діяльності, зумовленої соціокультурними чинниками, ролі перекладів як підсистеми в структурі літератури, написаної мовою перекладу, функціонування перекладу в культурі, що приймає, у бік виявлення і вивчення комунікативних, дискурсивних, соціологічних та ідеологічних чинників, що впливають на мовний вибір перекладача. Більшість досліджень перекладів мають інтегративний характер: лінгвістичні дані доповнюють даними, методами та інструментами таких напрямів, як соціолінгвістика, лінгвокультурологія, лінгвоперсоналогія, когнітивна лінгвістика, прагматика тощо. І саме дискурсивна онтологія видається здатною об'єднати міждисциплінарні дослідження процесу перекладу та його результату. Впровадження поняття «перекладний дискурс» у термінологічний апарат перекладознавства дає змогу чітко визначити об'єкт цілої низки досліджень (від корпусних до лінгвокультурологічних), спрямованих на виявлення унікальних іманентних властивостей продуктів перекладацької діяльності й особливостей їх функціонування в дискурсивному просторі, що приймає.

Література:

1. Looock R. La traductologie de corpus. Villeneuve D'Ascq : Presses universitaires du Septentrion, 2016. 259 p.
2. Baker M. Corpus Linguistics and Translation Studies: Implications and Applications. *Text and Technology: In Honour of John Sinclair*. Amsterdam, Philadelphia: J. Benjamins, 1993. P. 232–250.
3. Kenny D. Lexis and Creativity in Translation: A Corpus-Based Study. Manchester: St. Jerome Publishing, 2001. 253 p.
4. Евен-Зорар Ітамар. Місце перекладної літератури в літературній полісистемі / пер. Андрій Савенець. *Літературознавчі та лінгвістичні студії* / Заг. ред. Н. Лисенко та Р. Мних. Дрогобич: Коло, 2006. С. 30–38. URL: <http://www.tau.ac.il/~itamarez/works/papers/translated/iez-misce-pl.pdf>
5. Toury, G. Interlanguage and its Manifestations in Translation. *Meta*. 1979. Vol. 24, No. 2. P. 223–231.
6. Краснолєєва Е.С. Лексические особенности русскоязычного переводного дискурса (корпусное сравнительно-сопоставительное исследование на материале современной художественной прозы) : дисс. ... канд. филол. Наук : 10.02.20. Челябинск, 2015. 211 с.
7. Selinker L. Interlanguage. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching*. 1972. Vol. X/3. P. 209–231.

8. Toury, G. *Descriptive Translation Studies – and beyond*. Amsterdam, New York: John Benjamins Publishing Company, 1995. 311 p
9. Frawley W. Prolegomenon to a Theory of Translation. *Translation: Literary, Linguistic, and Philosophical Perspectives* / Ed. W. Frawley. Newark: University of Delaware Press, 1984. P. 54–98.
10. Baroni M. Bernardini S. A New Approach to the Study of Translationese: Machine-Learning the Difference between Original and Translated Text. *Literary and Linguistic Computing*. 2006. Vol. 21, Issue 3. P. 259–274.
11. Koppel M. Ordan N. Translationese and Its Dialects. *Proceedings of the 49th Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies*. 2011. P. 1318–1326.
12. Гарбовский Н.К. Перевод и «переводной дискурс». *Вестник Московского университета. Серия 22. Теория перевода*. 2011. № 4. С. 3–19.

Stefurak O., Namestiuk S. Ontological characteristics of translation as a “third code”

Summary. The article is devoted to theoretical study of the concept of “third code” – a unique artificial language which arises out at the intersection of original and translated texts, languages and cultures. This is the key concept for the corpus-based translation studies, since it serves as basis for giving legitimacy to translation as an independent object of research, which is studied *per se* without systematic comparison with the original text, focusing on the differences that exist between translations and original texts created in the target language. In different periods of the development of translation studies researchers noted that translated language has its own distinctive features which set it apart from both source language and original target language. Polysystem theory and translation studies have given

rise to broad descriptive studies dealing with the nature of the translated texts, particularly with those features that distinguish it from other texts that were originally created in the target language. The nature of these differences received a wide variety of terminological marks and interpretations. W. Frawley considers the translated language as a third code which arises out of the bilateral consideration of the matrix and target codes, it is, in a sense, a subcode of each of the codes involved. This concept has been gaining a prominent status in corpus-based translation studies. While it has often been observed that the product of translation is different than non-translated text, scholars have emphasized as basis for this difference general effects of the process of translation that are independent of source language. G. Toury puts forward the idea that translated texts form a relatively independent reality in the target language called “interlanguage”. The “interlanguage” is influenced by the interference, the process by which a specific source language leaves distinct marks or fingerprints in the target language, so that translations from different source languages into the same target language may be regarded as distinct dialects of translationese. From the point of view of the discursive ontology differences of translated texts are due to effects of the process of discursive transfer. Discursive norms of the original text have an impact on the translator, who correlates specific language forms of the original text with the abstract system of the target language and its discursive norms. This interference creates a special type of texts in the target language that differs from texts created in the target language, named “translated discourse”.

Key words: third code, interlanguage, interference, discursive transfer, translated discourse.